

MÁRTONFFY MARCELL

# Az írás mint fellebbezés

*Esterházy Péter és a katolikus hagyomány*

1955-ben született. Irodalomtörténész, teológus, az Andrassy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem oktatója, a győri Műhely szerkesztője, a Méréleg főszerkesztője. – Elhangzott *A hiány felmérése* címmel 2016. július 29-én rendezett Esterházy Péter-emlékülésen az ELTE BTK Gólyavárában.

Esterházy Péter írásművészetében a közismert történeti és kulturális meghatározottságokat, sőt, a kifejezetten hitvalló szöveghelyeket és a művek felismerhető vallási vonatkozásait is megelőzően maga az írás, az úgyszólván bármely szöveget átjáró bizalom, s ezen keresztül az olvasás mint reményteli és vigasztaló tapasztalat, mint *consolatio litterarum* ad hírt a bibliai hit inspirációjának elevevességéről. Esterházy Péter alkotásai a vallás tradíciókban *áldásként* jelölt performatívum, a jót művelő szó folytonosságába épülnek be, így végső soron a szövegek és rajtuk keresztül az alkotó áldására adott egyenértékű válasz sem lehetne más, mint a jó végletes eshetőségét megvalósító radikális beszédcselekvés: az áldás teremtő maximuma, amely életre kelti a halottat. Amint *A kitömött hattyú* című esszégyűjtemény egyik írásában olvasható: a fiatalon meghalt kritikus, Hekerle László „temetésén nekitámadtam egy ismerős fiatal papnak, aki jókedvűen köszöntött, mert már régen nem találkoztunk, de én indulatosan követeltem, hogy akkor mondjon most egy mondatot, egyetlenegy, tudna-e erre a nem is tudnám megnevezni mire, hogy mi ez, mondja meg, mi ez! És ő továbbra is nevetgélve, még mindig örülve, búcsúzól mondta: Állítólag feltámadunk. Dühömben lehordtam magamban mindenféle nyegle pápistának — de valóban ez a dolog fordulópontja. Hogy van-e örökélet.” A sarkalatos kérdés irodalmon belüli megválaszolhatatlanságára, ugyanakkor — a teológiai kinyilatkoztatás és az etikai parancs forrásazonosságára folytán — közvetett tanúsíthatóságára utal egy Pilinszky naplóból és töredékeiből idézett aforizma ugyancsak *A kitömött hattyú* című kötetben: „A regényírás föltételei. — »Alkotni talán nem jelent mást, mint a szeretet útjain tűnődni: kit, mikor, hol érint meg a szeretet.«” (uo.)

Az érintettség megérintő és megszólító beszéde nem pusztán az olvasás alakzataként értett dialógus, hanem egy személyközi, mintegy baráti *beszélgetés* részesévé teszi befogadóját és egyben visszavezeti nyelvi énjének nyitottságába. Író és olvasó példátlan közelségét megannyi szerepmetafora jelöli az életműben: sok más mellett az Ottliktól gyakran idézett „ürge”, Kosztolányi mint „bátyánk”, a nyelv valamennyi rétegét megmutató és együtt mozgó, a regiszterváltások ironikus hatásain keresztül új belátásokra vezető „Mester”. Az összkép pedig többnyire a humornak mint megértésformának rendelődik alá: annak a katartikus tapasztalatnak, amely a

racionális belátásokon túlmutatva írja be lehetőségeink szabad végtelenjét a nyelvérzékbe, a nyelv érzékiségébe, és amelynek minősége talán csak a *Márk-változattól* kezdve válik azonosíthatatlanná. A beszélgetés vágya és akarása egyúttal azt is hihetővé teszi, hogy az önmagukra záruló egyéni és kollektív önelbeszélések, személyiségképletek, konvenciók, kultúrák és például politikai szubkultúrák között létezik átjárás. Amint az *Egy kékharisnya följegyzéseiből* című kötet egyik emlékezetes írásában olvassuk: „Nem vagyok sem naiv, sem megalomániás, nem kívánom magunktól, itt, most, hogy változtassunk éltünkön (mert persze ez volna a valódi megoldás, ám ezt javasolni nem lehet, ehhez csak eljutni lehet; én például nem jutottam el hozzá [...]), szóval ennél jóval kevesebbet ajánlok. Egyszerűen csak annyit, hogy gondoljunk egymásra úgy, mint akik beszélő viszonyban állnak” (*Év végi levél*).

Az Esterházy-próza szolidáris nyelve a hagyomány gazdagsága iránti, tehát e gazdagság legszegényebb hordozóival szemben is magától értődő alázatával ad választ — minden tematikus szűkítést megelőzően — arra a kérdésre, hogy milyen tartalmakat fogad be Esterházy örökségként és feladatként is lényeges poétikai szerephez jutó katolicizmusa. Irodalomtörténeti távlatban talán elsőként ötlük szemünkbe az a következetesség, amellyel az életmű az úgynevezett katolikus irodalomhoz kapcsolódik, épp azáltal, hogy levonja a felemás egyházi modernizáció és az úgynevezett neokatolikus irányzat elkerülhetetlen válságából adódó következtetéseket. A Pilinszky közvetítésével ismertté lett, sokszor idézett és az egyértelmű szétválasztás elhatározottságával mindmáig tiszteletet keltő formula, a „költő és katolikus” termékeny ambivalenciája egyetemesen befogadhatóvá tett egy a katolikus krisztológiai és aszketikus hagyomány kontextusában értelmezhető lírai korpuszt. Anélkül azonban, hogy mintegy visszalopta volna az irodalomtörténetbe a más okból: vallás-, egyház- és eszmetörténeti fejlemények folytán is lényegtelenné vált felekezeti líra legitimációját. Talán elegendő arra a Magyarországon főként Babits óta közkeletű felismerésre utalni, hogy a modernitás nyelvi szituációjában a katolicitás csak hagyományos öndefiníciójának megtagadása árán jelenthet mást, mint szakadatlan és kockázatosan nyitott párbeszédet mindazzal, ami nem önmaga. A katolikus irodalom tehát vagy egyszerűen az irodalom egyetemességét jelenti, vagy nem katolikus. Ha pedig nem egyetemes, hanem bármilyen szűkítő értelemben konfesszionális — legyen szó egy eszményinek látszó elképzelés helyén megmaradt, szükségképpen politikai érdekelttségű vallási tradicionalizmusról —, akkor akarata és alkalmasint militáns öntudata ellenére is kiszakad saját egyházi és teológiai hagyományából.

„Ezek mind alig elviselhető dolgok, egy ország, egy apa, egy főpap” — olvassuk egy 1988-ban Keresztury Tiborral készült interjúban („Az t csinálom, amit eddig, nézdegélek” — *A halacska csodálatos élete* című kötetben), és a hagyomány e nagy emblémáinak az élet-

mű fölé boltozódó konstellációja az irodalom és a vallási önreprezentáció kapcsolatát a hagyományhoz fűződő legáltalánosabb viszonyoknak, a mindenkori, általában vett hagyománykötődés egzegézisének rendeli alá. Számos mondatot lehetne idézni azokból az észrevételekből, amelyeket Esterházy — didaktikus hangsúllyal is — az eredendően plurális hagyományon elvégzendő munka elmulasztása folytán alapvető megértési nehézségekbe ütköző közbeszédhez címez.

Esterházy sem a regényekben, sem az esszékben és alkalmibb írásokban nem konfliktusként, hanem korrelációként jeleníti meg tekintély, felelősség és szabadság, vallási hagyomány és inherens hagyománykritika, legátfogóbban pedig a kisajátításnak ellenálló szent és a nyelvi, illetve etikai viszonyok megszentelte profán, vagy visszajáról nézve: a Mondhatatlan differenciájáról megfélemedező szakrális nyelv és az ezzel szembeszegülő, az önreprezentációra mint önmagában üres jelölőre érzékeny kritikai beszéd összefüggéseit. „Tulajdonképpen ilyen szigorú tekintetek rendszerének kéne lennie, ez volna egy jele a kultúrának. Ez inspiratív. Hogy otthon vagyunk, de éssen kell lenni (nem tréningben), mert szeretettel figyelnek.” (uo.)

Esterházynál a soha meg nem kérdőjelezett odatartozás a katolikus hagyományhoz például *A mi a bánat* című, Pilinszkyről szóló esszén kívül a keresztény modernitás más, hitelesnek tekintett képviselőit is emlékezetbe idéző, mintegy klasszikus elmékedéseket eredményez a biblikus tapasztalat alappozanatairól: a szegénységről, az örömről, a boldogságról, az ünnepről, a káromkodásról, a megbocsátásról, a szelídségről, az előítéletmentességről vagy a békességről stb., de ugyanígy az emlékezésről is — Auschwitz emlékezetéről mint keresztény feladatról. A hagyomány, alakuló szerkezetéből adódóan, maga lép túl Pilinszky mértékadó bensőségességének folytathatatlan következményén: a misztika világvesztettségén, amely időtlen válaszával védtelenné és cselekvésképtelenné válik a kereszténységre való abuzív hivatkozások retorikai erőszakával szemben.

Ez a megértett, valóban inkluzív egyetemesség azonban nem csupán tradicionalitás és kritika vagy értéktudat és ironikus reflexió kikezdhetetlen arányával, egy lehetséges beszédkultúra egészét jelölni képes tágasságával járul hozzá a biblikus hit jelenkori megértéséhez, hanem azzal a kérdéssel is, amely határozottabban talán *A szív segédigéitől* kezdve járja át Esterházy számos alkotását, és amely a rossz mibenlétére irányul. Magára a halálra kérdez rá azon a ponton, ahol a tapasztalat és a bibliai szövegvilág között nincs egyértelmű, kizárólagos és végleges jelentésű diszkurzív közvetítés. A feltámadás hite nem lehet demonstráció tárgya. A halállal szembe kerülő hit csak saját etikai feladatához és a nyelv előreláthatatlan történéseihez fellebbezhet, és az imához is csak annyiban, amennyiben az ima nyelvének ugyanúgy fellebbeznie kell saját hitelenségének távollévő feltételéhez. Az Isten távollétére vonatkozó

— teodíceai — kérdés elmélyülését jelezheti az a párhuzam, amely a második egyszerű történet, *A Márk-változat* néma, imádkozó, ugyanakkor — megítélésem szerint — groteszk mivoltában démoni öcs-figurája és a rákbetegség, a testet elpusztító saját belső idegen meg-személyesítései között áll fenn, és amelyet már a *Harmonia caelestis* némely démonikus alakja előrevetít (így az *Első könyv* 182. számozott bekezdésében szereplő, Nettelhof nevű „leibdíner”). A *Hasnyálmirigynapló* egyik bejegyzése szerint „...nem eldönthető, hogy élni mindezek ellenére jó, vagy pedig elég ebből az egészségből, simán át vagyunk verve” (2015. augusztus 29., szombat) — ez az eldöntetlenség a tapasztalat számára egyetemesebben adott, mint a jót cselekvő beszéd hatékonysága.

Utolsó könyvének utolsó mondatában, amely valójában függőben hagyja az utolsó mondatot („Az elég jó utolsó mondat volna...”), az író az „örökké” végszóra javítja a „mindiget”. Ennek előzménye viszont az, hogy „[m]ost már soha nem leszek egyedül. H. mindig velem”. Az „örökké” így először a betegség és a halál örökkévalóságára vonatkozik, másodsor viszont — hasonlóan *A Márk-változat* többször megismétlődő századik fejezetéhez — jelentése elmozdul. A korrekció a mű záró gesztusaként nyelviileg úrrá lesz az „örökké” tartó halálos betegség fölött, anélkül, hogy magát az Örökkévalót győztesnek nyilváníthatná a betegség és a halál fölött. A tapasztalat egyetlen helye az írás, amely nem tehet mást, mint hogy az Írás-hoz fellebbez, az Írás azonban, új kontextusba lépve, önmagának sem ura többé.

Ugyanígy *A Márk-változat*ban az elrejtőző Isten néma marad: az Evangélium Jézusa csak az átíró Péter hangján szólal meg. A Károlifordítás másolása a feltámadott megjelenése előtt, a kereszthalál elbeszélésével fejeződik be. Jézus hangja ellenben, amelynek átírása első személyűre előzőleg főként művészi kísérletnek tűnt, Péter, a báty halála után is mint *jelenvaló szó* hangzik tovább a passzív szövegében. Az árván maradt első személyű textus ily módon nem a látást, hanem az olvasásban és írásban egyidejűleg szóhoz jutó hang meghallását ajánlja fel a tapasztalat számára.